

## نقش عدالت در انسجام و همبستگی جامعه اسلامی

شهربانو زارع<sup>۱</sup>

### چکیده

عدالت، از اصول اساسی در نظام ارزشی اسلام و از پایه‌های استواری جامعه ایمانی به‌شمار می‌رود. این مقاله با رویکردی توصیفی، نقش عدالت را در تحقق انسجام و همبستگی جامعه اسلامی بررسی می‌کند. در پرتو آیات قرآن و سیره معصومان علیهم‌السلام، روشن می‌گردد که عدالت نه تنها عاملی برای ایجاد اعتماد عمومی، کاهش نارضایتی و رفع تبعیض است، بلکه زمینه‌ساز پایداری اجتماعی و حفظ وحدت امت اسلامی نیز می‌باشد.

در ادامه، ضمن بررسی آثار اجتماعی عدالت، به پیامدهای فقدان آن چون بی‌اعتمادی، تفرقه، و شکل‌گیری شکاف‌های طبقاتی اشاره شده است. همچنین، با افزودن بخشی مستقل، چالش‌های تحقق عدالت در جوامع اسلامی معاصر مورد تحلیل قرار گرفته و موانعی همچون منافع گروه‌های ذی‌نفوذ، ضعف نظام‌های نظارتی، تفسیرهای نادرست و شکاف میان آموزه‌های دینی و عملکرد اجرایی، به‌عنوان موانع ساختاری و فرهنگی تحقق عدالت معرفی شده‌اند.

**کلیدواژه‌ها:** عدالت اجتماعی، انسجام اسلامی، سیره اهل‌بیت، همبستگی اجتماعی

---

<sup>۱</sup> طلبه سطح ۲- حوزه علمیه حضرت زینب کبری سلام الله علیها-ارومیه

## مقدمه

در منظومه فکری اسلام، عدالت جایگاهی رفیع دارد و از ارکان اصلی قوام فرد، خانواده و جامعه به‌شمار می‌رود. اجرای عدالت، موجب قوام روابط اجتماعی، ایجاد اعتماد عمومی، و شکل‌گیری امت واحده اسلامی می‌گردد. قرآن کریم و سیره معصومین علیهم‌السلام، همواره مسلمانان را به برپایی عدالت دعوت کرده‌اند و آن را مقدمه‌ای برای تقوا، هدایت و سلامت اجتماعی دانسته‌اند. در شرایط کنونی که جوامع اسلامی با چالش‌هایی چون اختلاف، تبعیض و تفرقه مواجه‌اند، بازخوانی مفهوم عدالت و نقش بنیادین آن در تحکیم انسجام و همبستگی اجتماعی، ضرورتی دوچندان یافته است.

این مقاله با روش توصیفی - و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای، درصدد تبیین نقش عدالت در انسجام جامعه اسلامی است. در این مسیر، تلاش خواهد شد ابعاد نظری عدالت، آثار اجتماعی آن، و پیامدهای فقدان آن بررسی شده، و الگویی در چارچوب تعالیم اسلامی برای تحقق عدالت اجتماعی ارائه گردد. از طرفی در سال‌های اخیر، پژوهش‌های متعددی در حوزه عدالت اجتماعی با رویکرد اسلامی انجام شده است:

۱. کتاب «عدالت در اسلام» اثر شهید مرتضی مطهری (۱۳۵۷)، با رویکردی عمیق فلسفی و کلامی به بررسی معنا، اقسام و لوازم عدالت در جامعه اسلامی پرداخته و آن را به‌عنوان زیرساخت حکومت دینی معرفی کرده است.

۲. کتاب «عدالت و سیاست در اندیشه اسلامی» نوشته علی‌اصغر طاهرزاده (۱۳۹۰) با تمرکز بر نسبت عدالت با ولایت و تمدن اسلامی، به بررسی آثار اجتماعی عدالت در ساختار امت اسلامی می‌پردازد.

۳. پایان‌نامه سطح سه با عنوان «بررسی نقش عدالت اجتماعی در وحدت امت اسلامی از منظر قرآن و روایات» نوشته مهدیه غلام‌پور، حوزه علمیه قم، ۱۳۹۸، که به شکل منسجم به نقش عدالت در حفظ وحدت و پرهیز از تفرقه در میان مسلمانان پرداخته است.

۴. مقاله علمی-پژوهشی «عدالت اجتماعی و کارکرد آن در تقویت سرمایه اجتماعی در جامعه اسلامی» نوشته محمد جواد سلطانی (فصلنامه معارف اسلامی، ۱۴۰۰) که تأکید دارد عدالت موجب بازتولید اعتماد اجتماعی و مشارکت عمومی می‌شود.

۵. مقاله «سیره معصومان علیهم‌السلام در تحقق عدالت اجتماعی» نوشته فاطمه قریشی، منتشر شده در فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، ۱۳۹۹، که ابعاد رفتاری عدالت در حکومت پیامبر اکرم (ص) و امام علی (ع) را تحلیل کرده است.

این پژوهش‌ها اگرچه هریک به‌نحوی عدالت را کاویده‌اند، اما مقاله حاضر با تمرکز بر پیوند عدالت با انسجام و همبستگی اجتماعی، کوشیده است تا حلقه مفقوده‌ای در میان مباحث نظری و کاربردی را روشن نماید.

## ۱. مفهوم‌شناسی

### ۱-۱. عدالت در اسلام

«عدالت» از مفاهیم کلیدی در آموزه‌های دینی اسلام است و در قرآن و سنت، جایگاه والایی دارد. در لغت، «عَدَل» به معنای قرار دادن هر چیز در موضع مناسب خود و نیز «برابری و میانه‌روی» آمده است.<sup>۱</sup> در اصطلاح، عدالت به معنای رعایت توازن در حقوق و وظایف اجتماعی، و پرهیز از ظلم و افراط و تفریط است. علامه طباطبایی عدالت را چنین تعریف می‌کند:

«العدل هو إعطاء كل ذي حقَّ حَقَّه و وضع الأشياء في مواضعها»؛ یعنی، عدالت عبارت است از دادن حق به صاحب حق و قرار دادن هر چیز در جای خود.<sup>۲</sup> خدای متعال در قرآن می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ»<sup>۳</sup> و نیز می‌فرماید: «اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى»<sup>۴</sup>

<sup>۱</sup> راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۵۲۹

<sup>۲</sup> طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۶، ص ۳۴۲

<sup>۳</sup> النحل: ۹۰

<sup>۴</sup> المائدة: ۸

این آیات، بیان‌گر آن است که عدالت نه تنها توصیه‌ای اخلاقی بلکه فرمانی الهی برای برپاداشتن نظم اجتماعی است.

## ۲-۱. انسجام و همبستگی اجتماعی

«انسجام اجتماعی» در اصطلاح به پیوند مستحکم، همدلی و همکاری میان افراد جامعه اطلاق می‌شود. در فرهنگ اسلامی، این پیوند بر مبنای ایمان، برادری دینی و عدالت استوار است. خداوند در قرآن می‌فرماید: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ»<sup>۱</sup>

همچنین رسول خدا (ص) می‌فرماید: «المؤمن للمؤمن كالبنيان يشدُّ بعضه بعضاً»<sup>۲</sup>

این بیانات، نشان می‌دهد که انسجام اجتماعی از دیدگاه اسلام نه تنها یک ضرورت اجتماعی بلکه بخشی از ساختار دینی جامعه است. چنین انسجامی تنها در سایه عدالت و رفع تبعیض امکان‌پذیر خواهد بود.

## ۲. جایگاه عدالت در قرآن و سنت

عدالت، از نگاه قرآن کریم و سنت معصومین علیهم‌السلام، یکی از اصول بنیادین برای حیات فردی و اجتماعی انسان است. در قرآن، عدالت نه تنها به عنوان فضیلتی اخلاقی بلکه به عنوان یک فریضه الهی معرفی شده که در تمام ساحت‌های زندگی فردی، خانوادگی و حکومتی باید رعایت گردد.

### ۲-۱. عدالت در قرآن کریم

در آیه ۸ سوره مائده، خداوند خطاب به مؤمنان می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ... اْعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى»<sup>۳</sup>

ترجمه: ای کسانی که ایمان آورده‌اید، همواره برای خدا قیام‌کنندگان به عدالت باشید... عدالت ورزید، که آن به تقوا نزدیک‌تر است.

---

<sup>۱</sup> الحجرات: ۱۰

<sup>۲</sup> بخاری، الصحيح، ج ۱، ص ۴۹۳

<sup>۳</sup> مائده: ۸

علامه طباطبایی در تفسیر این آیه می‌نویسد: عدالت در این آیه، امری مطلق است که شامل همه روابط اجتماعی و فردی می‌شود و «قسط» را به معنای رعایت حقوق واقعی افراد در هر جایگاه معرفی می‌کند.<sup>۱</sup>

در سوره نحل، آیه ۹۰ نیز آمده است: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ...»<sup>۲</sup>

که از نگاه مفسران، بیانی جامع از ارکان جامعه سالم است؛ چرا که خداوند ابتدا به «عدل» فرمان می‌دهد که بنیان روابط برابر اجتماعی است، سپس به «احسان» که روابط اخلاقی و بالاتر از عدالت را پوشش می‌دهد.

## ۲-۲. عدالت در سنت و سیره معصومین علیهم‌السلام

در منابع روایی، عدالت جایگاهی هم‌سنگ با اصل نبوت و امامت یافته است. پیامبر اکرم (ص) فرمود:

«بالعدل قامت السماوات والأرض» یعنی به وسیله عدالت، آسمان‌ها و زمین برپا شده‌اند.<sup>۳</sup>

امام علی (ع) نیز در خطبه معروف خود در نهج‌البلاغه می‌فرماید:

«العدل يضع الأمور مواضعها»؛ عدالت، هر چیز را در جای خود قرار می‌دهد.<sup>۴</sup>

و در کلام دیگری می‌فرماید:

«العدل أساس به قوام العالم»؛ عدالت، پایه‌ای است که جهان بر آن استوار است.<sup>۵</sup>

سیره علوی در حکومت، نمونه‌ی کامل اجرای عدالت اجتماعی است؛ چنان‌که آن حضرت از بذل بیت‌المال به نزدیک‌ترین خویشان خود نیز در صورت نداشتن استحقاق شرعی پرهیز داشت. ایشان خطاب به برادر خود عقیل که درخواست مالی غیرمجاز داشت، فرمود:

«و الله لئن أبيتُ على حَسك السعدان مسهّداً، و أجزّ في الأغلال مصفّداً، أحبّ إليّ من أن ألقى الله و رسوله يوم القيامة ظالماً لبعض العباد...»<sup>۶</sup>

<sup>۱</sup> طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۶، ص ۳۵۱

<sup>۲</sup> نحل: ۹۰

<sup>۳</sup> کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۴۰۳.

<sup>۴</sup> نهج‌البلاغه، خطبه ۲۱۶

<sup>۵</sup> همان، حکمت ۴۳۷

<sup>۶</sup> همان، نامه ۴۵

كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ<sup>۱</sup>. یعنی، فاصله گفتار و کردار نه تنها ناپسند، بلکه عامل بدبینی و نفاق اجتماعی است.

#### ۵-۶. ناکارآمدی نظام‌های آموزشی و فرهنگی در نهادینه‌سازی عدالت

در بسیاری از کشورهای اسلامی، آموزش عدالت به‌عنوان یک اصل اجتماعی، فرهنگی و دینی در سطوح مختلف آموزشی مورد توجه قرار نگرفته است. نظام‌های آموزشی عمدتاً به آموزه‌های نظری بسنده کرده و از پرورش روحیه عدالت‌خواهی، مسئولیت‌پذیری و نقد سازنده غفلت می‌کنند. این کاستی باعث می‌شود نسل‌های جدید نه تنها درک عمیقی از عدالت نداشته باشند، بلکه انگیزه‌ای برای پیگیری عدالت در سطح اجتماعی نیز نداشته باشند. پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید: «لَا يَزَالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَ تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ»<sup>۲</sup> و این تعاون، در بستر آموزش صحیح و آگاه‌سازی فرهنگی شکل می‌گیرد.

### نتیجه‌گیری

عدالت، نه تنها یک فضیلت اخلاقی بلکه زیربنای نظام اجتماعی اسلام است. در پرتو آیات قرآن و سنت معصومین علیهم‌السلام، روشن می‌گردد که عدالت بنیان وحدت، کرامت، امنیت و پایداری جوامع انسانی به‌ویژه جامعه اسلامی است. آن‌گاه که عدالت در ساختارهای سیاسی، اقتصادی و فرهنگی تحقق یابد، اعتماد عمومی شکل می‌گیرد، اختلافات کاهش می‌یابد و روحیه همبستگی و مشارکت اجتماعی در میان مسلمانان تقویت می‌گردد.

از سوی دیگر، فقدان عدالت، عامل اصلی گسست‌های اجتماعی، بی‌اعتمادی، نافرمانی، و بروز بحران‌های ساختاری است. بی‌عدالتی نه تنها آثار فردی همچون ناامیدی و بی‌انگیزگی را در پی دارد، بلکه بنیان جامعه را دچار سستی می‌کند و امکان برپایی امت واحده اسلامی را از بین می‌برد.

<sup>۱</sup> صف: ۲-۳

<sup>۲</sup> بحارالانوار، ج ۷۵، ص ۳۴۰

بر اساس یافته‌های این پژوهش، اگر جامعه اسلامی بخواهد به انسجام درونی و عزت بیرونی برسد، چاره‌ای جز بازگشت به عدالت اصیل قرآنی و علوی ندارد؛ عدالتی که در گفتار و رفتار پیامبر اکرم (ص) و امام علی (ع) متجلی شد و جامعه‌ای نمونه و متعادل را پایه‌گذاری کرد.

در نهایت، این مقاله بر آن است که عدالت، نه در شعار بلکه در ساختار و سلوک باید نهادینه گردد؛ و این مهم، تنها با تربیت مدیران عادل، بیدارسازی وجدان عمومی، و نظارت مردمی ممکن خواهد بود.

## منابع

### \*قرآن

### \*نهج البلاغه

۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبه الله (۱۴۰۴ ق). شرح نهج البلاغه لابن أبی الحدید. محقق :

محمد ابوالفضل ابراهیم. قم : مكتبة آیه الله المرعشی النجفی.

۲. امام خمینی، سید روح الله (۱۳۸۸). ولایت فقیه. تهران: مؤسسه نظم و نشر آثار امام خمینی (ره).

۳. باقری، محسن، عدالت و توسعه در اسلام، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع) . ۱۳۹۰

۴. بحار الأنوار، علامه محمدباقر مجلسی، بیروت: مؤسسه الوفاء، چاپ دوم، ۱۴۰۳ هـ، ج ۷۲.

۵. بخاری، محمد بن اسماعیل. الصحيح. بیروت: دارالفکر، بی تا.

۶. تفسیر المیزان، علامه سید محمدحسین طباطبائی، ترجمه: سید محمدباقر موسوی

همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین، چاپ پنجم، ۱۳۷۴ هـ.ش.

۷. تفسیر نور الثقلین، حویزی، عبدعلی بن جمعه، قم: اسماعیلیان، چاپ دوم، ۱۴۱۵ هـ.ق.

۸. جعفریان، رسول. حیات فکری و سیاسی امامان شیعه. قم: انصاریان. ۱۳۷۶

۹. جوادی آملی، عبدالله. جامعه در قرآن. محقق : مصطفی خلیلی. قم: اسراء. ۱۳۸۹

۱۰. جوادی آملی، عبدالله. وحدت جوامع در نهج البلاغه. محقق: سعید بندعلی. قم:

اسراء. ۱۳۸۶

۱۱. حسینی، سید محمد ، عدالت در اندیشه اسلامی ، قم: انتشارات دارالکتب

الاسلامیه . ۱۳۹۴

۱۲. خاتمی، سید محمد. عدالت و اخلاق در اسلام، تهران: انتشارات سروش، ۱۳۸۵

۱۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. المفردات فی غریب القرآن. تحقیق صفوان عدنان

داوودی، دارالقلم، دمشق، ۱۴۲۰ ق.

۱۴. سبحانی، جعفر، معالم الحکومه الاسلامیه. قم: مکتبه الامام امیرالمؤمنین علیه السلام. ۱۳۵۹.
۱۵. سروش، عبدالکریم، عدالت و آزادی، تهران: انتشارات نی، ۱۳۸۱.
۱۶. شریعتی، علی، عدالت اجتماعی. تهران: انتشارات خوارزمی. ۱۳۵۷.
۱۷. شریف رضی. نهج البلاغه، تحقیق صبحی صالح، قم: دارالهجره، بی تا.
۱۸. طباطبایی، محمدحسین. المیزان فی تفسیر القرآن. قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۷ق.
۱۹. فروغی، محمد، عدالت در قرآن. تهران: انتشارات معارف ۱۳۹۲.
۲۰. الکافی، شیخ کلینی، محمد بن یعقوب، تحقیق: علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ هـ.ق.
۲۱. کلینی، محمد بن یعقوب. الکافی، ج ۱، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ ش.
۲۲. مطهری، مرتضی، عدل الهی، تهران: انتشارات صدرا. ۱۳۶۲.
۲۳. مطهری، مرتضی. بررسی اجمالی نهضت‌های اسلامی در صد ساله اخیر. تهران: صدرا، ۱۳۸۵.
۲۴. مطهری، مرتضی. عدل الهی. تهران: صدرا. ۱۳۷۲.
۲۵. مطهری، مرتضی. عدل الهی. تهران: صدرا، چاپ بیست و چهارم. ۱۳۸۶.
۲۶. مغنی، محمد. عدالت اجتماعی در اسلام. تهران: انتشارات سمت ۱۳۹۵.
۲۷. مکارم شیرازی، ناصر، پیام امام؛ شرح تازه و جامعی بر نهج البلاغه. تهران: دارالکتب الاسلامیه. ۱۳۷۵.
۲۸. موسوی، سید حسن، عدالت و همبستگی اجتماعی، تهران، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و هنر ۱۳۹۶.
۲۹. نراقی، محمد، معراج السعاده، تهران: انتشارات اسلامی. ۱۳۷۰.

۳۰. هیوم، رابرت ارنست ، ادیان زنده جهان. ترجمه و توضیح عبدالرحیم گواهی. تهران:

فرهنگ اسلامی. ۱۳۷۲